

ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ЧЕРНІГОВА

У статті розкрито історико-архітектурний потенціал міста Чернігова, ступінь наукової розробки даної теми, висвітлено значення історико-архітектурної та культурної спадщини для подальшого розвитку міста.

Ключові слова: історико-архітектурний потенціал, історико-архітектурна та культурна спадщина, історична домінанта міста, ландшафтно-містобудівний комплекс, рекреація.

Постановка проблеми. Україні притаманна своєрідна та цікава містобудівна культура. Вона налічує понад півтори тисячі років. Нині в Україні є 422 міста, більше 900 селищ міського типу та близько 28 тисяч сіл. І практично в кожному населеному пункті є об'єкти, котрі мають історико-архітектурну, містобудівну, художню або іншу культурну цінність, що викликає специфічні проблеми в умовах розвитку цих поселень [7, 2-4].

Останнім часом значно зростає інтерес до вивчення історичних міст, їх архітектурно-планувальних особливостей, залежності образу населеного пункту від конкретних історико-архітектурних, містобудівних, культурних традицій, які впливали на їх формування, а сьогодні значною мірою визначають особливості подальшого розвитку. Історичні центри привертають увагу насиченістю подій, фактів, об'єктів, історико-архітектурним потенціалом, невичерпним культурним фондом сформованого архітектурного середовища. Яскравим прикладом цього є древнє місто Чернігів. Одним з найважливіших питань сучасної архітектурної та містобудівної науки і практики є питання збереження своєрідності в процесі розвитку історичних міст і Чернігова зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Місто як історично складений архітектурно-урбаністичний феномен притягає широке коло дослідників починаючи з середини XIX ст. [2, 113-115]. Особливості охорони, регенерації, модернізації історичних міст, проблеми організації та оптимізації їх архітектурного середовища найповніше висвітлені в роботах М. Бевза, О. Беккера, В. Вечерського, Є. Водзинського, М. Кудрявцева, Т. Кудрявцевої, В. Лаврова, Г. Логвіна, Н. Баранова, Л. Кулаги, А. Іконнікова, М. Бархіна, В. Лук'яненко, Н. Мірошник, Л. Скорик, О. Олійник, Т. Товстенко, А. Щенкова, Н. Дьоміна, В. Єжова, Г. Лаврика, В. Мироненко, Б. Мержанова, В. Тимохіна, І. Фоміна та інших.

Здійснено також цілий ряд досліджень, присвячених естетиці міського середовища та містобудівній композиції, проблемам збереження своєрідності історичних міст. Це роботи М. Бархіна, К. Лінча, Л. Соколова, О. Маслова, В. Лаврова, А. Мардера, Т. Устенко, О. Фоменко, В. Шимка тощо.

Безпосередньо в Україні історичні міста досліджували: М. Андрущенко, Ю. Асєєв, В. Вечерський, О. Годованюк, Б. Колосок, О. Кондратенко, Г. Логвин, І. Могитич, Ю. Нельговський, Б. Посацький, Л. Прибега, П. Ричков, А. Рудницький, Є. Тиманович, В. Тимофієнко, Т. Трегубова, Т. Устенко, М. Цапенко та інші [3, 242-253].

© Ходарченко Наталія Василівна – аспірантка Національної академії образотворчого мистецтва та архітектури.

Ступінь наукової розробки проблеми збереження історико-архітектурної спадщини та індивідуальних якостей Чернігова не можна назвати задовільним, хоча Чернігів і його пам'ятки згадуються у багатьох публікаціях. Найбільший внесок у дослідження чернігівських архітектурних пам'яток здійснили такі вчені: на початку XIX ст. – історики В. Домбровський, М. Марков; з середини XIX ст. – А. Шафонський, Д. та П. Гловайські; на початку XX ст. – архітектори А. Яригін, Г. Лукомський, історики Д. Дорошенко, М. Грушевський, П. Смолічев, археолог М. Макаренко.

У 30-і роки XX ст. культуру Чернігова активно вивчав і акцентував значення міста як визначного туристичного центру викладач педінституту С. Баран-Бутович [1]. Після визволення міста від німецько-фашистських загарбників у Чернігові декілька років жив і працював архітектор з Москви П. Барановський, який реставрував П'ятницьку церкву.

Значно активізувалась робота з вивчення архітектури Чернігова у 50-60-х роках XX ст. У місті жили і працювали, брали активну участь у архітектурно-археологічних дослідженнях учені Б. Рибаків, В. Богусевич, Н. Холостенко, Г. Логвин, І. Ігнаткін.

Картографію Чернігова у 70-х рр. XX ст. активно вивчала дослідниця Л. Пляшко, а 80-90-і рр. відзначені активною науковою та пам'яткоохоронною діяльністю архітектора А. Карнабіди, який послідовно виклав історію планування та забудови Чернігова, розглядав можливі шляхи перетворення його архітектурно-планувальної структури з урахуванням пам'яток архітектури, акцентував увагу на дедалі зростаючому рекреаційному характері Чернігова як міста-заповідника [5].

У 90-х роках минулого століття архітектуру Чернігова досліджував В. Віроцький. Плідну наукову діяльність з вивчення історії та культури м. Чернігова на початку XXI розгорнули сучасні дослідники А. Адруг, С. Леп'явко, О. Коваленко та інші.

Метою даної статті є висвітлення значення історико-архітектурної спадщини Чернігова для подальшого розвитку міста.

Виклад основного матеріалу. Висока культурна, історико-художня цінність Чернігова, його насиченість мистецькими фактами і подіями, історико-культурними об'єктами, концентрованість сформованого архітектурного середовища визначають особливий інтерес до питань розвитку історичного міста. Глибинна та всебічна оцінка архітектурної спадщини, індивідуальних якостей дозволяє перейти від вирішення питання збереження до розвитку того цінного і неповторного, що протягом віків визначало його своєрідність.

У контексті нашого дослідження слід детальніше зупинитися на визначенні основних аспектів формотворення сучасного образу Чернігова і можливостей його подальшого розвитку.

Поділяючи точку зору Є. Водзинського та Л. Соколова [3; 8], зазначимо, що особливості та загальний образ міста визначають взаємопов'язані складники його побудови і сприйняття:

- * історико-культурні традиції формування та розвитку;
- * визначні споруди й ансамблі;
- * ландшафтні міські простори, природні складники довкілля, особливості міського пейзажу, панорамного розкриття міста;
- * соціально-функційний профіль міста.

Їх ретельний аналіз дозволить зафіксувати так звану формулу своєрідності міста, що значною мірою здатна визначити характер його подальшого розвитку.

Чернігів – давньослов'янське місто, разом з Києвом і Новгородом вважається скарбницею давньоруської архітектури. За часи свого 1300-річного розвитку воно накопичило потужний етнографічний, культурний, історико-архітектурний потенціал. Враховуючи визначне історико-культурне значення міста, 22 квітня 1946 року Комітет у справах архітектури при Раді Міністрів СРСР включив його до складу трьох найви-

значніших історичних міст України (нарівні з Києвом і Львовом) [4]. Нині Чернігів посідає гідне місце у списку 115 міст країни, що мають статус історичних [9].

Науковці не без підстав вважають, що розвиток міста відображає основні етапи історії України (це доба Київської Русі, період Гетьманщини, входження до складу Російської імперії, радянський період).

Як свідчать археологічні дані, формування міста почалося в кінці VII ст. Перші укріплення з валу і рову, які згодом утворили Чернігівську фортецю, були збудовані на пагорбі при впадінні річки Стрижня у Десну [5].

З кінця IX ст. місто увійшло до складу Київської Русі, складалося з укріплено-городища і неукріплених селищ. На початку XI ст. з прийняттям християнства розпочався період кам'яного будівництва. Заклалася радіально-кільцева схема забудови міста, річка Стрижень поступово стає його внутрішньою артерією. На той час воно вже складалося з князівського центру – Дитинця, Окольного града, Третьяка, посаду Передгороддя, а також Подолу [6].

У XI-XIII ст. було закладено найвизначніші храми Чернігова: Спаський собор (1031-1036 рр.), який є першою святинєю Чернігова та найдавнішою пам'яткою архітектури Київської Русі, що дійшла до нашого часу; Борисоглібський собор (1120 р.); Успенський собор Єлецького монастиря; Іллінську церкву Антонієвих печер; П'ятницьку церкву та ін. [5]. Монументальні споруди стали домінуючими та сформували основні композиційно-просторові зв'язки, а панорама міста отримала глибинний розвиток (Схема 1).

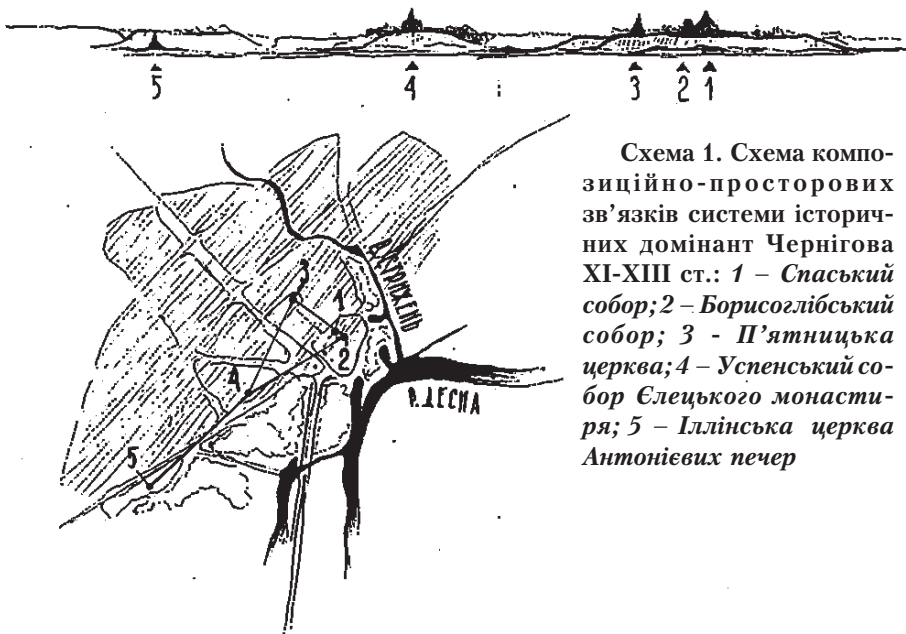

Схема 1. Схема композиційно-просторових зв'язків системи історичних доміант Чернігова XI-XIII ст.: 1 – Спаський собор; 2 – Борисоглібський собор; 3 – П'ятницька церква; 4 – Успенський собор Єлецького монастиря; 5 – Іллінська церква Антонієвих печер

У XVII – XVIII столітті, за козацької доби, на вершині Болдиних гір склався архітектурний комплекс Троїцько-Іллінського монастиря; розбудувався Єлецько-Успенський монастир; було споруджено Катерининську церкву, будинок Лизогуба, будинок колегіуму з дзвіницею, які завершили формування доміантного ансамблю історичного ядра. Ці архітектурні комплекси доповнили сформовані раніше композиційно-просторові зв'язки і, таким чином, визначили систему історичних та висотних доміант міста, яка існує і до сьогодні (Схема 2). Після ліквідації Чернігівської фортеці (кінець XVIII ст.) вали та інші земляні укріплення було знесено, і на їхньому місці виник новий центр з адміністративними будинками, сформувалася торгова площа (сучасна Красна площа).

Відповідно до містобудівної практики початку XIX ст. у давню радіально-

Схема 2. Схема композиційно-просторових зв'язків системи історичних доміант Чернігова XVII – XVIII ст.: 1 – Спаський собор; 2 – Борисоглібський собор; 3 – П'ятницька церква; 4 – Успенський собор Єлецького монастиря; 5 – Іллінська церква Антонієвих печер; 6 – будинок Лизогуба; 7 – будинок колегіуму з дзвіницею; 8 – Катерининська церква; 9 – Єлецько-Успенський монастир; 10 – Троїцько-Іллінський монастир.

кільцеву схему центральної частини Чернігова були включені фрагменти регулярного планування [5], яке збереглося до наших днів.

Як свідчать документи, що зберігаються у Державному архіві Чернігівської області, в 20-х роках XX століття проводилася інтенсивна реконструкція міста, особливо його центру. Швидка урбанізація і формування сучасного міського середовища відбулися в післявоєнні часи [4].

Як уже зазначалось, важливими складниками побудови і сприйняття міста є природні особливості довкілля. Неповторні ландшафти Чернігова (мальовничі схили Болдиних та Єлецьких пагорбів; басейни рік Десни та Стрижня; своєрідність озеленення) не тільки зумовили чисельні особливості історичного планування, забудови, просторової композиції, а й відіграли активну роль у формуванні пейзажу міста, виявили точки, осі, фронти і зони його огляду та цінні види, перспективи, панорами і силуети (Рис. 1).

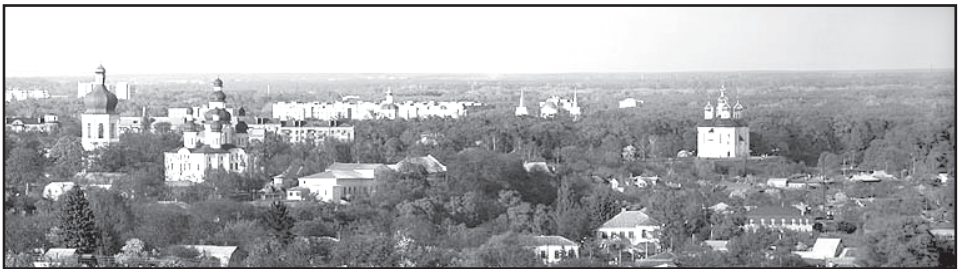

Рис.1 Панорама Чернігова.

Важливою особливістю Чернігова є те, що у самому центрі міста, в його історичному ядрі, багатий ландшафт зв'язав основні природні компоненти – рельєф, водойми і рослинність – в єдину систему. А у поєднанні з архітектурно-просторовим середовищем сформувався неповторний ландшафтно-містобудівний комплекс.

Узагальнюючи вищезазначене, можна визначити три основні складові історико-архітектурного потенціалу Чернігова:

* унікальний ландшафт;

* специфіка поєднання стародавньої планувальної структури з планувальними новаціями XIX-XX ст.;

* концентрація значної кількості видатних історико-архітектурних пам'яток на локальній території міського ядра, в межах комфортних пішохідних зв'язків (до 1600 м).

Сьогодні, коли місто втратило своє значення потужного промислового центру, одночасно зберігаючи роль транспортного і торгового осередку на перетині шляхів з Росією і Білоруссю, можна передбачати, що саме історико-архітектурний і культурний потенціал міста стає специфічною містобудівною базою для його розвитку в нових соціально-економічних умовах.

Архітектурну спадщину, що сформувала композиційно завершене історичне середовище міста, його неповторність та унікальність можна вважати стимулом для потужної рекреаційно-туристичної індустрії.

Висновки. Ефективність вирішення проблем перспективного розвитку Чернігова як одного з найвизначніших історичних міст України має значення не лише для збереження його історико-архітектурної неповторності, а й загальноукраїнської історії та культури.

Критеріями, що визначають індивідуальність та потенціал міста, є перш за все історико-культурні традиції його формування та розвитку; визначні споруди й ансамблі; ландшафтні складники довкілля; соціально-функціональний профіль міста.

Дослідивши історико-архітектурні аспекти формування Чернігова та проаналізувавши його сучасний стан, можна наголошувати на дедалі зростаючому культурно-рекреаційному характері подальшого розвитку міста. В умовах його високої історичної та культурної інформативності першорядними стають пізнавально-культурні, естетично-інформаційні та туристичні аспекти рекреації.

1. Баран-Бутович С. Чернігів як об'єкт історично-краєзнавчих екскурсій / Баран-Бутович С. – Чернігів, 1931. – 54 с.

2. Бевз М. Збереження історико-містобудівної спадщини: актуальні завдання сьогодні / Бевз М. // Резерви прогресу в архітектурі та будівництві. Вісник ДУЛП. – № 278. – Львів: ДУ „Львівська політехніка”, 1994. – С. 113–115.

3. Водзинський Є. Питання охорони своєрідності історичних міст України / Водзинський Є. // Архітектурна спадщина України: 2. Національні особливості архітектури народу України / за ред. д-ра мистецтвознавства В. Тимофійенка. – К., 1995. – С. 242-253.

4. ДАЧО: Ф. Р-593, оп. 1, спр. 54, арк. 13; Ф. Р-591, оп. 1, спр. 821, арк.1; Ф. Р-792, оп. 1, спр. 728, арк. 37, 46-61; Ф. Р-15, оп. 1, спр. 292, арк. 23; Ф. Р-65 оп. 1, спр. 620, арк. 140-142; Ф. Р-90, оп. 1, спр. 1, арк. 5-6, 54-60,108, 131, 254; Ф. Р-1046, оп. 1, спр. 13, арк. 3, 55-57, 101; Ф. Р-90, оп. 3, спр. 89, арк. 90; Ф. Р-1046, оп. 1, спр. 121, арк. 143, 174; Ф. Р-1046, оп. 1, спр. 123, арк. 281.

5. Карнабіда А. А. Чернігів: архітектурно-історичний нарис / Карнабіда А. А. – К.: Будівельник, 1980. – 126 с.

6. Кузнецов Г. О. Вал від давніх часів до сьогодення / Кузнецов Г. О., Руденко В. Я. – Чернігів: Десянянська правда, 2002. – 14 с.

7. Писковский Ю. И. Восстановить, воссоздать, сберечь / Ю. И. Писковский // Строительство и архитектура. – 1986. – № 4. – С. 2-4.

8. Соколов Л. Сохраним своеобразие исторических городов / Соколов Л. – М.: Стройиздат, 1992. – 352 с.

9. Школьный В. Чернігів : фотоальбом / Школьный В., Кузнецова Н. – К.: Мистецтво, 1990.

В статтє раскрыт историко-архитектурный потенциал города Чернигова, степень научной разработки данной темы, отражено значение историко-архитектурного и культурного наследства для последующего развития города.

Ключевые слова: историко-архитектурный потенциал, историко-архитектурное и культурное наследство, историческая доминанта города, ландшафтно-градостроительный комплекс, рекреация.

The historical and architectural potential of the town of Chernihiv, the degree of this theme scientific working out have been discovered in the article; the meaning of the historical and architectural and cultural heritage for the further development of the town has been reflected there.

Key-words: historical and architectural potential, historical and architectural and cultural heritage; historical dominant of the town; landscape and townplanning complex; recreation.